

ZBIGNIEW BERESZYŃSKI
Instytut Śląski w Opolu
ORCID [0000-0001-9761-8701](https://orcid.org/0000-0001-9761-8701)

**UCIECZKI ZA GRANICĘ ORAZ INNE FORMY
NIELEGALNEJ EMIGRACJI
W HISTORII ŚLĄSKA OPOLSKIEGO.
CZEŚĆ II. LATA 1955–1989. ZARYS PROBLEMATYKI
W ŚWIECIE MATERIAŁÓW CYWILNEGO APARATU
BEZPIECZEŃSTWA¹**

**ESCAPES ABROAD AND OTHER FORMS OF ILLEGAL EMIGRATION IN
THE HISTORY OF OPOLE SILESIA. PART II. YEARS 1955–1989. OUTLINE
OF THE ISSUE IN LIGHT OF FILES OF CIVILIAN SECURITY SERVICES**

ABSTRACT: The Opole Voivodeship (province) encompassed a vast majority of Polish–Czechoslovakian borderland. This particular part of the state border was characterized by lack of significant natural barriers. This circumstance created favorable conditions for escape attempts from a country ruled by communists. Odra River, a communication “spine” of the region, also offered a chance of flight to the West. Refusal to return after a legal trip abroad was a specific form of illegal immigration.

KEYWORDS: Opole Silesia, state border, borderland, emigration, escapes abroad, refusal to return

Artykuł ten stanowi drugą część opracowania poświęconego szeroko rozumianemu zjawisku nielegalnej emigracji w powojennej historii Śląska Opolskiego. Część pierwsza, opublikowana w poprzednim numerze „Śląskiego Kwartalnika Historycznego Sobótka” (2/2019), obejmowała okres lat 1945–1955. Okres ten

¹ Praca powstała w ramach Programu Badawczego Sieci Ziem Zachodnich i Północnych realizowanego przez Ośrodek „Pamięć i Przyszłość” we Wrocławiu.

charakteryzował się bardzo niewielkimi możliwościami legalnego przekraczania granicy państwowej. W tej sytuacji dominującą formą nielegalnej emigracji były ucieczki za granicę w potocznym tego słowa znaczeniu, połączone z nielegalnym przekroczeniem granicy, nierzadko w bardzo dramatycznych okolicznościach. W połowie lat 50. XX w. sytuacja uległa zasadniczej zmianie w związku ze znacznym poszerzeniem się możliwości legalnego przekraczania granicy. W dalszym ciągu dochodziło do ucieczek za granicę lub prób ucieczki w potocznym tego słowa znaczeniu, ale w nowych warunkach zaczęły dominować inne, o wiele mniej dramatyczne w swoim charakterze, formy nielegalnej emigracji. Zagadnienia te stanowią temat drugiej części opracowania, obejmującej lata 1955–1989.

Zjawisko nielegalnej emigracji w latach 1955–1989

W 1955 r. Polski i Niemiecki Czerwony Krzyż zawarły umowę w sprawie dobrowolnej repatriacji Niemców z Polski w ramach „łączenia rodzin”. Akcja „łączenia rodzin” została oficjalnie zakończona w 1959 r., ale na wyjazdy zezwalano również w latach następnych, aczkolwiek nie bez wielkich trudności. W latach 1956–1970 w sposób legalny wyemigrowało z województwa opolskiego ogółem 64 500 osób².

W ten sposób niewątpliwie znacznie zredukowano liczbę osób, które mogłyby podejmować próbę nielegalnego przekroczenia granicy. Inna sprawa, że niektórzy Ślązacy podejmowali takie próby również przy okazji legalnych wyjazdów emigracyjnych. Tak np. w początkach 1957 r. z odchodzącym do RFN transportem legalnych emigrantów uciekło za granicę trzech mieszkańców powiatu raciborskiego, którzy ukryli się w meblach. Podobną próbę podjął inny mieszkaniec tego samego powiatu przy okazji następnego transportu, ale został zatrzymany przez milicję³.

² Robert Rauziński, *Demograficzne aspekty emigracji ludności ze Śląska Opolskiego do Republiki Federalnej Niemiec w latach 1976–1985*, [Opole b.d.], s. 17; Archiwum Państwowe w Opolu (dalej: APO), Akta Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Opolu (dalej: KW PZPR), sygn. 492, s. 126; sygn. 2660, Informacja o sytuacji i tendencjach społecznych w sprawie wyjazdów emigracyjnych z woj. opolskiego do RFN i Berlina Zachodniego, 20 I 1982 r., s. 8; sygn. 441, Posiedzenia Egzekutywy KW [PZPR]. Protokoły wraz z załącznikami od dnia 14 I–18 III 1982 r., Informacja o sytuacji i tendencjach społecznych w sprawie wyjazdów emigracyjnych z woj[ewództwa] opolskiego do RFN i Berlina Zachodniego, 20 I 1982 r., s. 148. Por. Dariusz Stoła, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2012, s. 71–126.

³ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu (dalej: AIPN Wr.), sygn. 07/82, PUBP Racibórz, Sprawozdanie za okres od 1 I do 30 III 1957 r. Referatu Służby Bezpieczeństwa Powiatowej Komendy Milicji Obywatelskiej w Raciborzu, 28 III 1957 r., k. 52.

Do znacznego zredukowania liczby osób podejmujących próbę nielegalnego przekroczenia granicy przyczyniła się również dokonana w połowie lat 50. częściowa liberalizacja życia politycznego w Polsce, idąca w parze ze znacznym rozszerzeniem możliwości legalnego przekraczania granic. Jak już wspomniano na wstępie, wraz z tymi zmianami upowszechniła się jednak inna forma nielegalnej emigracji, a mianowicie odmowa powrotu do kraju po wyjeździe czasowym za granicę. Forma ta szybko nabrała charakteru dominującego. Osoby odmawiające powrotu do kraju były oficjalnie traktowane przez aparat bezpieczeństwa jako uciekinierzy. Zjawisko to dotyczyło w przede wszystkim rdzennej ludności śląskiej, posiadającej krewnych i znajomych w Niemczech Zachodnich. Występowało jednak również wśród osób pochodzenia napływowego.

Do pierwszych „uciekierów” tego rodzaju w województwie opolskim należał Franciszek Kalus, kierownik biura konstrukcyjnego w raciborskich Zakładach Elektrod Węglowych, który w 1956 r. wyjechał wraz z żoną w odwiedzinach do RFN i odmówił powrotu do kraju. W listach do rodziny pozostającej nadal w Polsce pisał on, że w nowym miejscu pobytu „bardzo dobrze mu się powodzi”. Jego rodzice otrzymywali od niego „wartościowe paczki”. W latach 1957–1959 powrotu do Polski po wyjeździe czasowym w odwiedzinach do RFN odmówili również inni mieszkańcy powiatu raciborskiego, m.in. Jan Tomaszek, Krystyna Czech, Jadwiga Kostka, Alojzy Tumulka, Jan Wochnik, Bronisław Morytko i Jerzy Złoty. Inny mieszkaniec tego samego powiatu, student medycyny Alfred Grycman, odmówił w 1958 r. powrotu z wyjazdu na praktykę do Austrii. W następnym roku nie powróciło do kraju troje uczestników wycieczki do Austrii, zorganizowanej przez biuro podróży „Orbis”: Alojzy Filip z Markowic, Maria Zygmunt z Tworkowa i niejaki Nowicki z powiatu raciborskiego. W 1961 r. po wyjeździe czasowym do brata zamieszkałego w Berlinie Zachodnim odmówił powrotu do kraju Karol Rudolf Marcinek, pracownik umysłowy raciborskiej Fabryki Kotłów. W marcu tego samego roku z wycieczki do Konstancy i basenu Morza Śródziemnego nie powrócił Helmut Heida, kierownik pracowni instalacyjno-energetycznej w Zakładach Elektrod Węglowych. W trzecim kwartale 1958 r. Referat SB Komendy Powiatowej MO w Raciborzu ustalił 38 osób, które „wyjechały w odwiedzinach do NRF i innych państw kapitalistycznych, odmawiając powrotu do kraju”, a także 63 „osoby, które w uprzednich latach zbiegły nielegalnie do NRF, skąd przedostały się do innych państw kapitalistycznych, względnie zamieszkują na terenie NRF”. W samym tylko drugim kwartale 1961 r. tenże referat odnotował dziewięć przypadków

odmowy powrotu do kraju po wyjeździe czasowym za granicę. W trzecim kwartale tego samego roku „zarejestrowano siedem osób, które wyjechały w odwiedziny do NRF bądź NRD, a następnie przedostały się do RFN i odmówiły powrotu do Polski”. W ostatnim kwartale 1961 r. zarejestrowano dziesięć takich osób, a przed końcem roku, na podstawie materiałów otrzymanych z Wydziału II SB Komendy Wojewódzkiej MO w Opolu „ujawniono dwudziestu trzech uciekinierów dotychczas niezarejestrowanych” (podstawę tych ustaleń stanowił „wykaz osób, które wyjechały na czasowy pobyt do państw kapitalistycznych i nie zdały paszportów”). W zbieraniu informacji o uciekinierach było w tym czasie zaangażowanych dwóch tajnych współpracowników i dziewięć kontaktów obywatelskich raciborskiego referatu SB⁴.

Do końca marca 1960 r. Wydział II SB KW MO w Opolu odnotował łącznie 1241 przypadków nielegalnej emigracji. Liczba ta obejmowała 958 przypadków odmowy powrotu po wyjeździe z kraju oraz 283 osoby, które „przedostały się za granicę w sposób nielegalny”. Zdecydowanie dominowała emigracja do Republiki Federalnej Niemiec: łącznie aż 1127 w okresie od 1945 r. Część osób z tej grupy wyjechała legalnie do krewnych mieszkających w Niemieckiej Republice Demokratycznej, a stamtąd przedostała się do RFN. Nielegalni emigranci rekrutowali się „przede wszystkim ze środowisk autochtonicznych”. Emigrowała w szczególności

⁴ AIPN Wr., sygn. 07/82, Sprawozdanie [z pracy] po pionie Wydziału II Służby Bezpieczeństwa KP MO Racibórz za III kwartał 1958 r., 24 IX 1958 r., k. 108; sygn. 07/83, KP MO w Raciborzu, Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za IV kwartał 1959 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 21 XII 1959 r., s. 19, 21; Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu po pionie Wydziału II za II kwartał 1960 r., 23 VI 1960 r., s. 113–114, 118; Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za III kwartał 1960 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 24 IX 1960 r., s. 124–126; Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa Komendy Powiatowej MO w Raciborzu za IV kwartał 1960 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 22 XII 1960 r., s. 142–143; sygn. 07/84, Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za I kwartał 1961 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 24 III 1961 r., s. 6–7, 9; Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za II kwartał 1961 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 23 VI 1961 r., s. 17, 22–26; Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za III kwartał 1961 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 22 IX 1961 r., s. 31–34; Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za III kwartał 1961 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 22 IX 1961 r., s. 38–42; Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za IV kwartał 1961 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 23 XII 1961 r., s. 59, 61–62; Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za IV kwartał 1961 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 23 XII 1961 r., s. 49–50; Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za I kwartał 1962 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 24 III 1962 r., s. 171–172. W późniejszym czasie o wyjazd w odwiedziny do RFN starała się teściowa Franciszka Kalusa, Maria Kustoś, reprezentująca napływową ludność polską. Za każdym razem dostawała jednak odpowiedź odmowną.

miejskowa młodzież. Według ustaleń SB młodzi Ślązacy, chcąc uniknąć służby w Wojsku Polskim, dość powszechnie wyjeżdżali w odwiedziny do krewnych w RFN i odmawiali powrotu do kraju. Podkreślano, że we wcześniejszym okresie, gdy nie było możliwości legalnych wyjazdów, wiele osób ze środowisk autochtonicznych z tych samych powodów „nielegalnie zbiegło za granicę”⁵.

Największą liczbę nielegalnych emigrantów notowano w powiatach zamieszkałych w większości przez rdzenną ludność śląską: raciborskim (ponad 200 osób), kozielskim (180), strzeleckim (130), opolskim (180), krapkowickim (150). Notowano jednak również przypadki nielegalnej emigracji osób pochodzących z dawnych polskich Kresów Wschodnich czy z tzw. Polski centralnej⁶.

W ostatnim kwartale 1960 r. Referat Służby Bezpieczeństwa Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej w Brzegu ustalił i zarejestrował trzy osoby, które „wykorzystując legalny wyjazd z Polski, odmówiły powrotu do kraju”⁷. Kolejne trzy przypadki tego rodzaju odnotowano w drugim kwartale 1961 r.⁸ W następnym kwartale stwierdzono już osiem takich przypadków: po dwie osoby pozostały w Republice Federalnej Niemiec i Wielkiej Brytanii, a cztery nie powróciły z wyjazdu do Francji⁹.

Referat SB KP MO w Kluczborku w ostatnim kwartale 1961 r. ustalił „sześć osób, które wyjechały w ramach prywatnych wyjazdów w odwiedziny [do] krewnych do państw kapitalistycznych, skąd odmówiły powrotu do kraju”¹⁰. W następnym kwartale obiektem szczególnego zainteresowania tego samego referatu stało się troje uciekinierów z Kluczborka: Rudolf Gloc, Urszula Franciszka Giza i Józef Magritta. W przypadku pierwszych dwóch osób powodem owego zainteresowania był ich wcześniejszy związek z organami MO. Goc był milicyjnym kierowcą i jako

⁵ AIPN Wr., sygn. 09/5, Uzupełnienie charakterystyki kontrwywiadowczej [województwa opolskiego], 31 III 1960 r., k. 36–39.

⁶ *Ibidem*, k. 39.

⁷ AIPN Wr., sygn. 07/370, Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa Powiatowej Komendy MO w Brzegu [z pracy] po zagadnieniu Wydz[iału] II za II kwartał 1961 r., 26 VI 1961 r., s. 365–366.

⁸ *Ibidem*, Sprawozdanie Referatu Służby Bezp[ieczeństwa] Powiatowej Komendy Milicji Obywatelskiej w Brzegu [z pracy] po zagadnieniu Wydziału II za IV kwartał 1960 r., 28 XII 1960 r., s. 344–345.

⁹ *Ibidem*, Sprawozdanie Referatu Służby Bezp[ieczeństwa] Powiatowej Komendy Milicji Obywatelskiej w Brzegu [z pracy] po zagadnieniu Wydziału II za III kwartał 1961 r., 25 IX 1961 r., s. 372–373.

¹⁰ AIPN Wr., sygn. 07/425, Sprawozdanie kwartalne Ref[eratu] ds. Bezp[ieczeństwa] KP MO w Kluczborku za IV kw[artał] 1961 r., 23 XII 1961 r., s. 591.

taki miał możliwość „zapoznania się z różnymi dokumentami, drogą pośrednią, które stanowiły tajemnicę służbową”. Giza natomiast pracowała jako pielęgniarka w miejscowym ambulatorium KP MO. W pozyskiwanie informacji na temat uciekinierów było w tym czasie zaangażowanych dwóch tajnych współpracowników i siedem „kontaktów obywatelskich” SB KP MO w Kluczborku¹¹.

Z ciekawszych przykładów odmowy powrotu do kraju warto wymienić m.in. przypadek Stefana Stamirowskiego, byłego żołnierza Brygady Karpackiej. W latach 1945–1946 przyjeżdżał on dwukrotnie do Polski, przy czym za pierwszym razem powrócił do Francji drogą nielegalną przez Czechosłowację i amerykańską strefę okupacyjną w Niemczech. Za drugim razem został aresztowany na terenie Szczecina i 6 XII 1948 r. skazany przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie na dziewięć lat więzienia za współpracę z wywiadem II Korpusu Polskiego we Włoszech. W 1954 r., zwolniony warunkowo z więzienia, zamieszkał w Otmuchowie w województwie opolskim, gdzie ożenił się z Ireną Nowak. W 1956 r. uzyskał zgodę na wyjazd czasowy w odwiedziny do Wielkiej Brytanii, gdzie mieszkali jego rodzice. Zgoda ta została cofnięta w wyniku interwencji Referatu SB KP MO w Grodkowie, ale ostatecznie Stamirowski otrzymał paszport „ze względu na kombinacje operacyjne Departamentu II MSW”. W czerwcu 1957 r. wyjechał do Wielkiej Brytanii i pozostał już na stałe za granicą ku niemałej konsternacji aparatu bezpieczeństwa¹².

Do ciekawszych przypadków można zaliczyć również przypadek Edwarda Hyskiego, byłego komendanta posterunku MO w Leśnicy w powiecie strzeleckim. W 1952 r. został on zwolniony z pracy w organach MO za zawarcie ślubu kościelnego z Antoniną Spor. W czerwcu 1958 r. wyjechał z wycieczką do Danii i odmówił powrotu do PRL¹³.

¹¹ *Ibidem*, Sprawozdanie kwartalne Ref[eratu] ds. Bezp[ieczeństwa] KP MO w Kluczborku za I kw[artał] 1962 r., 27 III 1962 r., s. 595, 597–598.

¹² AIPN Wr., sygn. 011/302, t. 1, Postanowienie o założeniu sprawy operacyjno-obszerniczej, 17 XI (?) 1960 r., s. 13–16. Pozostający za granicą Stamirowski był intensywnie rozpracowywany przez SB KP MO w Grodkowie jako osoba karana bądź podejrzana o „przestępstwa kontrewolucyjne, zdradę ojczyzny i odmowę powrotu do kraju oraz współpracę z wywiadem amerykańskim”. Jego żona, Irena Nowak-Stamirowska, była w latach 80. czołową działaczką otmuchowskiej „Solidarności”. Por. Zbigniew Bereszyński, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa na Śląsku Opolskim 1980–1990*, Opole 2014, t. 1, s. 255; *idem*, *Władza, społeczeństwo i działalność opozycyjna na pograniczu Śląska Opolskiego i Czechosłowacji w latach 1980–1989*, [w:] *Wielka księga opozycji na pograniczu. Władza, społeczeństwo i działalność opozycyjna na pograniczu Śląska Opolskiego i Czechosłowacji w latach 1945–1989*, t. 2, red. *idem*, Radosław Roszkowski, Prudnik 2015, s. 32.

¹³ AIPN Wr., sygn. 011/262, t. 1, Raport o zezwoleniu na założenie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Kuzyn”, 22 XI 1960 r., s. 10; Raport o zezwoleniu na założenie sprawy agenturalnego spraw[dzenia] pod krypt. „Kuzyn”, 6 VIII 1959 r., s. 12. Przypadek ten stał się obiektem

Niektóre osoby wyjeżdżały legalnie w odwiedziny lub turystycznie do NRD, a stamtąd przedostawały się nielegalnie do Berlina Zachodniego bądź RFN. Na tej zasadzie w 1957 r. wyemigrował do RFN Maksymilian Olszówka z powiatu raciborskiego, mający oficjalną zgodę na wyjazd w odwiedziny do NRD¹⁴. Podobnie było w latach 1959–1960 w przypadku Gintera Franke z Modzurowa i Konrada Fiołka z Markowic w tym samym powiecie¹⁵. W trzecim kwartale 1961 r. zbiegło z NRD do Berlina Zachodniego, a stąd do RFN dwoje mieszkańców powiatu niemodlińskiego: Gertruda Renolt z Korfantowa i Jerzy Rott z Przechodu¹⁶. Możliwość emigracji na tej zasadzie w dramatyczny sposób przekreśliła czy ograniczyła budowa muru berlińskiego w sierpniu 1961 r.¹⁷

W latach 1959–1963 odnotowano w województwie opolskim łącznie 7637 przypadków nielegalnej emigracji (ucieczek w ścisłym tego słowa znaczeniu i przypadków odmowy powrotu). W latach 1964–1968 przypadków takich było 496. Analogiczne liczby dla całego kraju wynosiły odpowiednio 8889 i 8453. W latach 1959–1963 pod względem liczby nielegalnych emigrantów wyprzedzały województwo opolskie tylko województwa katowickie i wrocławskie, a w latach 1964–1968 województwa katowickie, wrocławskie, krakowskie i gdańskie oraz Warszawa jako miasto na prawach województwa. We wszystkich przypadkach zdecydowanie przodowało województwo katowickie¹⁸. Ponieważ oba województwa górnośląskie, opolskie i katowickie, stanowiły teren działania tej samej Górnośląskiej Brygady WOP,

szczególnego zainteresowania aparatu bezpieczeństwa. Przebywający za granicą Hyski był intensywnie rozpracowywany w ramach sprawy o kryptonimie „Kuzyn”, prowadzonej w latach 1959–1963 przez Wydział VI, a następnie Wydział II Departamentu II MSW. W latach 1970–1971, w związku z jego przyjazdem do Polski w odwiedziny do dzieci, ponownie interesował się nim Wydział II KW MO w Opolu. AIPN Wr., sygn. 011/262, t. 2, Wniosek, 28 XII 1970 r., s. 151–155; Pismo naczelnika Wydziału II KW MO w Opolu do naczelnika Wydziału II Departamentu II MSW, 30 XII 1970 r., s. 157; Pismo naczelnika Wydziału II KW MO w Opolu do naczelnika Wydziału VI Departamentu II MSW, 26 V 1971 r., s. 176–177.

¹⁴ AIPN Wr., sygn. 07/83, Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za IV kwartał 1959 r. po pionie Wydziału II, 21 XII 1959 r., s. 19.

¹⁵ *Ibidem*, Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za III kwartał 1960 r. po pionie Wydziału II, 24 IX 1960 r., s. 128; sygn. 07/84, Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za I kwartał 1961 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 24 III 1961 r., s. 10.

¹⁶ AIPN Wr., sygn. 07/425, Sprawozdanie kwartalne [SB KP MO w Niemodlinie dla naczelnika Wydziału II KW MO w Opolu], 26 IX 1961 r., s. 556–557.

¹⁷ Por. Jan Palmowski, *Słownik najnowszej historii świata 1900–2007*, red. wyd. polskiego Piotr Majewski, t. 1, Warszawa 2008, s. 87.

¹⁸ Monika Bortlik-Dźwierzynska, Marcin Niedurny, *Uciekinierzy z PRL*, Katowice–Warszawa 2009 s. 304.

można stwierdzić, że ochraniający przez nią obszar wyprzedzał wszystkie inne regiony pod względem natężenia zjawiska nielegalnej emigracji.

Ucieczki połączone z nielegalnym przekraczaniem granic PRL zdarzały się już znacznie rzadziej niż przypadki nielegalnej emigracji na zasadzie odmowy powrotu do kraju, ale nadal próbowano także tego sposobu emigracji. Również po 1955 r. niektórzy mieszkańcy województwa opolskiego próbowali uciekać na Zachód przez sąsiednie terytorium Czechosłowacji bądź inną drogą lądową. Nadal też pograniczny obszar Śląska Opolskiego był bazą dla uciekinierów pochodzących z innych części kraju, niekiedy nawet leżących na przeciwległym krańcu Polski.

W dalszym ciągu zdarzały się także próby ucieczki drogą wodną. W marcu 1960 r., podczas postoju w Berlinie Zachodnim, Antoni Świeca, kapitan odrzańskiej żeglugi śródlądowej, opuścił swoją barkę motorową i pozostał za granicą. W toku wszczętego w tej sprawie śledztwa, prowadzonego przez Samodzielną Sekcję Śledczą SB KW MO w Opolu, ustalono, że zajmował się on nielegalnym przewozem ludzi do NRD, skąd mieli ułatwiony dostęp na teren Niemiec Zachodnich. Zdecydował się na ucieczkę w obawie, że może być pociągnięty do odpowiedzialności karnej z tego tytułu¹⁹.

Wśród uciekinierów zdarzał się również element kryminalny. Przykładem tego może być Jan M., były funkcjonariusz PUBP w Raciborzu, Ślązak, zwolniony dyscyplinarnie ze służby w 1953 r. za drobne kradzieże i skazany przez Wojskowy Sąd Rejonowy w Opolu na półtora roku więzienia. W 1956 r. dopuścił się on poważniejszej kradzieży w stosunku do pewnej osoby i został skazany na trzy lata więzienia przez Sąd Powiatowy w Raciborzu. W trakcie odbywania kary zbiegł z więzienia i przez pewien czas ukrywał się na terenie powiatu raciborskiego i Bytomia. W 1957 r. nieustaloną drogą uciekł wraz z żoną do RFN²⁰. Znacznie liczniejsze były jednak przypadki osób uciekających z kraju w nadziei na lepsze i godniejsze życie w wolnym świecie.

¹⁹ AIPN Wr., sygn. 09/175, KW MO w Opolu, Sprawozdanie z pracy Samodzielnej Sekcji Śledczej Służby Bezpieczeństwa KW MO w Opolu za okres od 1 IV do 30 VI 1961 r., dokument z 7 VII 1961 r., s. 28–29.

²⁰ AIPN Wr., sygn. 07/84, PUBP w Raciborzu, Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za II kwartał 1961 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 23 VI 1961 r., s. 17, 23; Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za III kwartał 1961 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 22 IX 1961 r., s. 33, 40–41; Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za IV kwartał 1961 r. [z pracy] po pionie Wydziału II, 23 XII 1961 r., s. 57.

Tak np. w maju 1961 r. trzech młodzi Ślązacy, Walter Proksz i Jerzy Wolnik z Pietrowic Wielkich w powiecie raciborskim oraz Eugeniusz Śliwka z Suminy w sąsiednim powiecie rybnickim, podjęli próbę ucieczki do RFN, wykorzystując transport kolejowy. W porze nocnej ukryli się w jednym z wagonów towarowych, jakie miały być wysłane za granicę z paździerzami jako produktem eksportowym z Roszarni Lnu w Pietrowicach Wielkich (ojciec Proksza był dyrektorem technicznym tego zakładu). Po pełnym załadowaniu wagony zostały zaplombowane i odstawione na bocznice, gdzie miały oczekiwać na dołączenie do pociągu. Plany młodych uciekinierów pokrzyżował jednak niefortunny przypadek. W czasie gdy oczekiwali na odjazd z bocznic, przejeżdżał wzdłuż torów funkcjonariusz MO, który usłyszał podejrzany szmer w wagonie. Milicjant polecił napotkanemu kolejarzowi śledzić wagon, a sam odjechał z zamiarem powiadomienia Komendy Powiatowej MO oraz WOP. Uciekinierzy zdążyli uciec, wyłamując zakratowane okno w wagonie. Zostawili jednak za sobą ślad, porzucając przygotowane na długą podróż butelki z wodą sodową. Funkcjonariusze MO i WOP ustalili, kto w ostatnim czasie w okolicy kupował duże ilości wody sodowej, i tak doszło do ujęcia niedoszłych emigrantów. Sąd Powiatowy w Raciborzu 11 IX 1961 r. skazał ich na trzy miesiące aresztu²¹.

Ryszard Brzeziński z Prudnika i Paweł Macion z Polskiej Cerekwi 17 VI 1969 r. przekroczyli nielegalnie granicę państwową w rejonie Trzebiny w powiecie prudnickim z zamiarem udania się do Austrii. Zostali zatrzymani na terenie Czechosłowacji i trafili do aresztu, ale ostatecznie udało im się uniknąć odpowiedzialności karnej dzięki amnestii z 21 VII 1969 r.²²

gorzej zakończyła się sprawa Wiesława Nowaczyńskiego z Krzanowic w powiecie raciborskim i Lesława Ossowskiego z Gdańska (byłego pracownika tamtejszej stoczni), którzy przekroczyli granicę państwową 21 VII 1969 r. w Borucinie

²¹ AIPN Wr., sygn. 05/97, WUSW w Opolu, Meldunek o zatrzymaniu, 26 V 1961 r., s. 18–23; Notatka służbowa, [b.d.], s. 26; sygn. 07/84, Sprawozdanie Referatu Służby Bezpieczeństwa przy Komendzie Powiatowej MO w Raciborzu za II kwartał 1961 r. [z pracy] po pionie Wydziału III, 22 VI 1961 r., s. 93.

²² AIPN Wr., sygn. 05/288, Postanowienie o przedstawieniu zarzutów, 4 VII 1969 r., s. 18; Postanowienie o przedstawieniu zarzutów, 4 VII 1969 r., s. 19; Meldunek o aresztowaniu, 7 VII 1969 r., s. 30–31; Pismo zastępcy dowódcy Górnośląskiej Brygady WOP ds. specjalnych do I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. bezpieczeństwa w Opolu, 11 VII 1969 r., s. 32–33; Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu, 5 VII 1969 r., s. 51–52; Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu, 5 VII 1969 r., s. 53–54; Meldunek, 28 VII 1969 r., s. 59; sygn. 139/3, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu, 5 VII 1969 r., s. 7–8; Nakaz zwolnienia, 25 VII 1969 r., s. 9.

w powiecie raciborskim. Granice Austrii udało im się przekroczyć 30 lipca, ale w nieznanych bliżej okolicznościach również oni zostali zatrzymani i odesłani do Polski. W tym wypadku lipcowa amnestia nie znalazła już zastosowania, ponieważ na swoje nieszczęście przekroczyli oni granicę akurat w dniu jej uchwalenia. Sąd Powiatowy w Raciborzu 12 XI 1969 r. w skazał obu uciekinierów na 18 miesięcy więzienia. W styczniu następnego roku wyrok ten został podtrzymany przez Sąd Wojewódzki w Opolu. Przy ustalaniu wymiaru kary wzięto pod uwagę „nagminność tego rodzaju przestępstw na tutejszym terenie oraz [ich] liczbowy wzrost w ostatnim okresie”. Jako okoliczność obciążającą potraktowano także chęć uchylecia się od służby wojskowej przez podlegającego poborowi Ossowskiego. W charakterze okoliczności łagodzącej uwzględniono natomiast młody wiek oskarżonych²³.

Dziewiętnastoletni Jerzy Kujawa i liczący sobie dwadzieścia trzy lata Zdzisław Starościak z Opola oraz dziewiętnastoletni Wojciech Langiewicz ze Świnoujścia 28 VI 1970 r. przeszli granicę państwową w rejonie Kietrza w powiecie głubczyckim. Również oni zostali jednak zatrzymani na terenie Czechosłowacji. Sąd Powiatowy w Głubczycach 7 X 1970 r. skazał ich na sześć miesięcy więzienia, biorąc pod uwagę młody wiek oskarżonych. W listopadzie tego samego roku wyrok ten został podtrzymany przez Sąd Wojewódzki w Opolu²⁴.

Liczba przypadków nielegalnej emigracji gwałtownie wzrosła z początkiem lat 70., co można łączyć z dokonaną wówczas znaczną liberalizacją ruchu granicznego. Większa liczba wyjazdów czasowych za granicę zaowocowała także większą liczbą przypadków odmowy powrotu do kraju. W latach 1968, 1969 i 1970 łączna liczba zarejestrowanych „uciekierów” z terenu województwa opolskiego, włącznie z przypadkami odmowy powrotu do kraju, wyniosła odpowiednio 77, 92 i 97. Najwięcej osób „uciekło” do RFN, a mianowicie 27, 26 i 45 w poszczególnych latach. W latach 1971, 1972, 1973 i 1974 łączna liczba zarejestrowanych „uciekierów” wyniosła już odpowiednio 166, 403, 262 i 1162. Do RFN „uciekło”

²³ AIPN Wr., sygn. 139/8, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu, 23 VIII 1969 r., s. 6–7; Nakaz przyjęcia do odbycia kary, 9 III 1970 r., s. 5; Sentencja wyroku w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (odpis), 12 XI 1969 r., s. 16–18; Wyrok w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (odpis), 27 I 1970 r., s. 19–22; Postanowienie o warunkowym przedterminowym zwolnieniu, 26 V 1970 r., s. 27–28. W maju 1970 r. Ossowski został warunkowo przedterminowo zwolniony z więzienia.

²⁴ AIPN Wr., sygn. 139/9, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu, 18 VII 1970 r., s. 5–6; Wyrok w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, 7 X 1970 r., s. 17–18; Wyrok w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, 27 XI 1970 r., s. 19–21; sygn. 139/10, Postanowienie o tymczasowym aresztowaniu, 18 VII 1970 r., s. 5–6; Wyrok w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, 7 X 1970 r., s. 19–20; Wyrok w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, 27 XI 1970 r., s. 21–23;

w tym czasie odpowiednio 98, 342, 208 i 898 osób. Pomiędzy 1 I a 18 IV 1975 r. zdążyło „uciec” już 346 osób, w tym 306 osób do RFN (zob. tab. 1)²⁵.

Tab. 1. Zjawisko nielegalnej emigracji z województwa opolskiego w latach 1968–1975

Kraj docelowy	Lata								Razem
	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975 (do 18 IV)	
RFN	27	26	45	98	342	208	898	306	1950
Wielka Brytania	7	1	5	8	2	3	19	1	46
Austria	6	3	4	11	11	2	22	17	76
Francja	13	13	8	6	6	6	36	3	91
Kanada	3	4	5	9	4	-	28	1	54
Stany Zjednoczone	2	3	6	7	3	2	39	7	69
Inne kraje wolnego świata	5	10	7	10	19	32	86	8	177
Kraje „demokracji ludowej”	14	32	17	17	16	9	34	3	142
Razem	77	92	97	166	403	262	1162	346	2605

Źródło: AIPN Wr., 09/64, Zestawienie zarejestrowanych uciekinierów z województwa opolskiego w latach 1968–1975 i ich dynamika (rok 1970 x 100%), 18 IV 1975 r., s. 248.

Większość „uciekierów” stanowiły oczywiście osoby odmawiające powrotu do kraju po legalnym wyjeździe czasowym za granicę. Nadal jednak zdarzały się również próby nielegalnego przekraczania granicy. Najbardziej znaną próbę tego rodzaju podjął latem 1975 r. zamieszkały na stałe w Opolu lotnik Dionizy Bielański, były instruktor aeroklubu opolskiego, zatrudniony w tym czasie w charakterze pilota w Zakładzie Usług Agrolotniczych Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego PZL „Warszawa-Okęcie” – Oddział we Wrocławiu. Od początku lipca zajmował się on opylaniem Puszczy Niepołomickiej i znajdując się w związku z tym niedaleko granicy państwowej, postanowił, jak można przypuszczać, skorzystać z okazji do podjęcia próby ucieczki za granicę. Dnia 17 lipca wystartował samolotem An-2 z lądowiska Gałkówek koło Bochni, informując dozór lądowiska, że udaje się do Wrocławia po nową obsługę. Faktycznie poleciał na południe, zmierzając w kierunku Austrii. Po przebyciu sporej drogi nad terytorium Czechosłowacji, już niedaleko

²⁵ AIPN Wr., sygn. 09/64, Zestawienie zarejestrowanych uciekinierów z województwa opolskiego w latach 1968–1975 i ich dynamika (rok 1970 x 100%), 18 IV 1975 r., s. 248.

upragnionej granicy austriackiej, w rejonie miejscowości Čary w okręgu bratysławskim, został jednak „za zezwoleniem władz polskich” zestrzelony przez lotnictwo wojskowe i poniósł śmierć na miejscu²⁶.

Podpisany 7 XII 1970 r. układ o podstawach normalizacji stosunków między PRL a Republiką Federalną Niemiec zaowocował nową akcją „łączenia rodzin”, w ramach której w latach 1971–1975 z województwa opolskiego w jego ówczesnych granicach administracyjnych wyemigrowało do Niemiec Zachodnich około 12 450 osób. Dalsze wyjazdy emigracyjne wiązały się z trwającą od września 1975 r. realizacją zapisu protokolarnego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w Helsinkach. W latach 1975–1979 wyemigrowało na tej zasadzie około 37 370 osób²⁷. Liczba chętnych do wyjazdu była jednak znacznie większa i w cieniu legalnych wyjazdów emigracyjnych nadal mnożyły się przypadki emigracji nielegalnej,

²⁶ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), sygn. 0204/625, MSW, Meldunek operacyjny, 19 VII 1975 r., s. 7–8; Meldunek operacyjny, 31 VII 1975 r., s. 12–13; Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Antek”, nr rej[estracyjny] Y 41 951, 25 VII 1975 r., s. 14; Kwestionariusz, s. 17–18, 21; Analiza sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Antek”, nr rej[estracyjny] 41 951, 26 IX 1975 r., s. 23–27; Meldunek operacyjny, 13 X 1975 r., s. 32–34; Pismo dyrektora Departamentu II do dyrektora Departamentu III MSW, 18 VII 1975 r., s. 48–49; Pismo wiceministra spraw wewnętrznych do ministra przemysłu maszynowego, 19 VII 1975 r., s. 63–64; Informacja operacyjna, 18 VII 1975 r., s. 65–67; Protokół, s. 70–73; Notatka, 26 VII 1975 r., s. 84; Pismo do dyrektora WSK PZL „Warszawa-Okęcie”, 16 VII 1975 r., s. 109; sygn. 1208/1983, Ankieta personalna, 29 XI 1983 r., s. 3; Meldunek operacyjny, 19 VII 1975 r., s. 7–8; Plan przedsięwzięć operacyjnych do sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Antek”, nr rej[estracyjny] Y 41 951, 25 VII 1975 r., s. 14; Kwestionariusz, s. 17–18, 21; Analiza sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Antek”, nr rej[estracyjny] 41 951, 26 IX 1975 r., s. 22–26; Meldunek operacyjny, 13 X 1975 r., s. 31–33; Pismo dyrektora Departamentu II do dyrektora Departamentu III MSW, 18 VII 1975 r., s. 49–50; Pismo wiceministra spraw wewnętrznych do ministra przemysłu maszynowego, 19 VII 1975 r., s. 55–56; Informacja operacyjna, 18 VII 1975 r., s. 57–59; Protokół, s. 61–64; Notatka, 26 VII 1975 r., s. 70; Pismo do dyrektora WSK PZL „Warszawa-Okęcie”, 16 VII 1975 r., s. 95. Por. Jarosław Mołenda, *Ucieczki z PRL*, s. 239–265. Autor tej publikacji kwestionuje wiarygodność streszczonej powyżej oficjalnej wersji wydarzeń. Z materiałów zebranych przez SB wynika, że Bielański planował już wcześniej inne próby ucieczki, a mianowicie: „podczas pobytu turystycznego w Bułgarii w dniu 15 IV 1973 r. [...] został zatrzymany przez straż graniczną w pobliżu granicy państwowej z Jugosławią [...] w lipcu 1973 r. złożył wniosek o zezwolenie na wyjazd do Jugosławii na zaproszenie [...] podczas pracy w ZUA we Wrocławiu kilkakrotnie zwracał się do dyrekcji o skierowanie go do wykonywania usług agrolotniczych poza granicami PRL”.

²⁷ APO, KW PZPR w Opolu, sygn. 2657, Notatka nr 30 dot. wyjazdów stałych do RFN i Berlina Zachodniego z województwa opolskiego po zakończeniu realizacji „Zapisu Protokolarnego”, tj. w okresie od 1 IX 1979 r. do 1 X 1980 r., 30 X 1980 r., s. 147; sygn. 2660, Raport dla I sekretarza KC PZPR w sprawie wyjazdów ludności z województwa opolskiego do RFN, [1981 r.], s. 9; Gustaw Podgórski, *Motywacje wyjazdów na stałe do Republiki Federalnej Niemiec i powrotów do Polski na przykładzie województwa opolskiego*, mps pracy magisterskiej przygotowanej w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Wrocławskiego pod kierunkiem B. Pasierba, Opole 1980, s. 62. Por. Stola, *Kraj bez wyjścia?*, s. 236–238, 242, 244–249.

mające z reguły formę odmowy powrotu do kraju po legalnym wyjeździe czasowym. Tylko w 1980 r. odnotowano w województwie opolskim 1136 przypadków odmowy powrotu ze strony osób przebywających w RFN bądź Berlinie Zachodnim. Niestety brakuje analogicznych danych w odniesieniu do osób, które w tym czasie odmówiły powrotu z innych krajów²⁸.

Z ważniejszych przypadków odmowy powrotu do kraju warto wymienić przypadek Józefa Wendta, kierownika Zakładu Stosunków Międzynarodowych w Instytucie Śląskim w Opolu, a także I sekretarza Podstawowej Organizacji Partyjnej PZPR w tej placówce naukowej i lektora Komitetu Wojewódzkiego PZPR. Do czasu pozostania za granicą Wendt, rodowity Ślązak, był powszechnie uważany za aktywistę partyjnego, a nawet otrzymał list pochwalny od I sekretarza Komitetu Centralnego PZPR, Edwarda Gierka. W latach 1977–1978 wyjeżdżał służbowo i prywatnie do RFN, Austrii, Jugosławii i Włoch. Latem 1979 r. odmówił jednak powrotu z Francji, dokąd wyjechał turystycznie wraz żoną, pochodzącą z Kołomyi w dawnym województwie stanisławowskim. Oboje postanowili pozostać w RFN²⁹.

Ucieczka Wendta była źródłem ogromnej konsternacji dla czynników odpowiedzialnych za kierowanie Instytutem Śląskim i sprawowanie nad nim nadzoru politycznego. Z tego też powodu przypadkiem tym szczególnie dokładnie i wnikliwie zajmował się Wydział II KW MO i Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Opolu, prowadząc w latach 1979–1986 specjalnie w tym celu założoną sprawę operacyjnego sprawdzenia o kryptonimie „Prawy”³⁰. Konsternacja aparatu władzy była tym większa, że już wcześniej pozostał w RFN inny pracownik naukowy Instytutu Śląskiego (początkujący), Horst Więcek³¹.

Służba Bezpieczeństwa starała się zapobiegać kolejnym przypadkom odmowy powrotu, zbierając metodami operacyjnymi informacje o osobach ubiegających się o wydanie paszportu. Wiązała się z tym prowadzona do 1983 r. działalność operacyjna pionu paszportowego SB.

²⁸ *Emigracja z województwa opolskiego do RFN. Skutki społeczno-polityczne i ekonomiczne*, red. Jan Korbel, Opole 1988, s. 20.

²⁹ AIPN Wr., sygn. 065/1193, WUSW w Opolu, Wniosek o wszczęcie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Prawy”, 21 IX 1979 r.; Arkusz informacyjny; Plan przedsięwzięć operacyjnych w sprawie operac[yjnego] sprawdzenia krypt. „Prawy”, 15 X 1979 r., mf.

³⁰ *Ibidem*, Wniosek o wszczęcie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Prawy”, 21 IX 1979 r.; Wniosek o zakończenie sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Prawy”, 4 XI 1986 r.; Analiza materiałów operac[yjnych] sprawy krypt. „Prawy”, 12 XII 1980 r.; Uzupełnienie analizy wraz z planowanymi przedsięwzięciami, 27 XII 1982 r.; [Kopia dokumentu bez tytułu], 29 VIII 1979 r.; Analiza dot. sprawy operacyjnego sprawdzenia krypt. „Prawy”, nr 24 871, 7 XI 1986 r., mf.

³¹ *Ibidem*, Notatka służbowa, 20 IV 1978 r., mf.

Dobrą tego ilustrację stanowi przypadek TW ps. „Tadeusz”, funkcjonującego w latach 1975–1989. Pod pseudonimem tym był zarejestrowany rodowity mieszkaniec wsi Kamionek w gminie Gogolin, wieloletni pracownik Opolskich Zakładów Przemysłu Wapienniczego w Górażdżach, a później Zakładów Cementowo-Wapienniczych „Górażdże” w Choruli³². Opracowany w październiku 1975 r. kierunkowy plan wykorzystania „Tadeusza” przewidywał m.in. „Ujawnianie osób, które czynią przygotowania lub poczynili takie z zamiarem wyjazdu za granicę i odmowy powrotu do kraju”³³. W charakterystyce opracowanej w kwietniu 1983 r. chwalono „Tadeusza” za zdyscyplinowanie, szczerść i przejawianie własnej inicjatywy „w zdobywaniu informacji o poczynionych przygotowaniach do odmów powrotu do kraju przed wyjazdem lub kontaktach »uciekierów« z rodzinami i znajomymi zamieszkałymi w Kamionku”³⁴.

W sprawach związanych z zapobieganiem nielegalnej emigracji na zasadzie odmowy powrotu do kraju pion paszportowy SB blisko współpracował z terenowymi grupami operacyjnymi Zwiadu WOP i granicznymi punktami kontrolnymi. Starano się wspólnymi siłami nie dopuszczać do wyjazdu osób noszących się z podobnymi zamiarami³⁵.

W drugiej połowie 1983 r., w związku reorganizacją aparatu bezpieczeństwa i nowym podziałem pracy pomiędzy jego poszczególnymi pionami, pion paszportowy SB przestał zajmować się pracą operacyjną. Składające się na nią zadania przejął pion II SB, do którego przeszedł funkcjonariusz prowadzący „Tadeusza”, chor. Marek Gołas, wraz ze swoim podopiecznym³⁶.

Po zakończeniu w 1979 r. realizacji zapisu protokołarnego z Helsinek liczba udzielanych zezwoleń na wyjazd emigracyjny do Niemiec Zachodnich drastycznie się zmniejszyła i w 1980 r. uzyskało je już tylko 1929 spośród 23 976 wnioskodawców w województwie opolskim. Po powstaniu „Solidarności” nastąpiła przejściowa zmiana sytuacji. Zliberalizowano politykę paszportową i w 1981 r., pod

³² AIPN Wr., sygn. 010/1666, t. 1, WUSW w Opolu, Kwestionariusz TW, s. 6.

³³ *Ibidem*, Kierunkowy plan wykorzystania TW ps. „Tadeusz”, 24 X 1975 r., s. 56.

³⁴ *Ibidem*, Charakterystyka okresowa tajnego współpracownika ps. „Tadeusz”, 22 IV 1983 r., s. 61–62.

³⁵ AIPN, sygn. 1708/1203, J. Wizimirski, *Współdziałanie Wydziału II-go Górnośląskiej Brygady WOP ze Służbą Bezpieczeństwa w kontrwywiadowczym zabezpieczeniu granicy państwowej*, praca dyplomowa napisana w WSO MSW im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie pod kierunkiem mjr. mgr. R. Janczury, Legionowo 1981, k. 77.

³⁶ AIPN Wr., sygn. 010/1666, t. 2, Zapisek urzędowy, 1 VII 1983 r., s. 244; Notatka służbowa ze spotkania z TW ps. „Tadeusz” w dniu 13 XII 1983 r., dokument z 14 XII 1983 r., s. 245–246.

silną presją ze strony potencjalnych emigrantów, wydano 5864 nowych zezwoleń na wyjazd stały. Chętnych do wyjazdu było jednak nadal znacznie więcej: wpłynęło wówczas kolejnych 23 841 wniosków wyjazdowych³⁷. Nic więc dziwnego, że w dalszym ciągu przybywało różnego rodzaju emigrantów nielegalnych. W stosunku do lat poprzednich liczba osób odmawiających powrotu do kraju znacznie spadła, ale mimo to w 1981 r. odnotowano aż 487 takich przypadków³⁸.

Zdarzały się również próby nielegalnych ucieczek przez granice państwowe. Tak np. 14 X 1980 r. Wolfgang Norbert Dawid z Opolą wyjechał legalnie na pobyt czasowy do Czechosłowacji, skąd próbował nielegalnie przedostać się do RFN. Został jednak zatrzymany przez czechosłowacką straż graniczną. Powodem ucieczki była chęć uniknięcia obowiązkowej służby w Wojsku Polskim³⁹.

Na podobnej zasadzie próbował dostać się na Zachód zamieszkały na stałe w Głuchołazach Leszek Muniak, słuchacz drugiego roku Wyższego Seminarium Duchownego Adwentystów w Podkowie Leśnej. Wyjechał on 21 X 1980 r. czasowo na Węgry, gdzie spotkał się z innym słuchaczem tego samego seminarium, Markiem Malinowskim z Warszawy. Obaj próbowali 23 października przekroczyć nielegalnie granicę jugosłowiańską, by następnie przedostać się na Zachód z zamiarem kontynuowania tam studiów. Zostali jednak zatrzymani na granicy i przekazani władzom PRL⁴⁰.

W czerwcu 1981 r. do aresztu śledczego w Prudniku trafili Henryk Mieczysław Mechliński-Ossowski z Gdańska i Marek Dzienisiewicz z Sopotu, zatrzymani przy próbie nielegalnego przekroczenia granicy czechosłowacko-austriackiej. W obronie Mechlińskiego wystąpił Gdański Komitet Obrony Więzionych za Przekonania, reprezentowany przez Gertrudę Gawlas przy czynnym wsparciu ze strony Krajowej Komisji Porozumiewawczej NSZZ „Solidarność”, Międzyzakładowego Komitetu Założycielskiego NSZZ „Solidarność” w Gdańsku oraz „Solidarności” Stoczni Gdańskiej. W walkę o uwolnienie Mechlińskiego zaangażowała się także miejscowa „Solidarność”, reprezentowana przez Włodzimierza Pucka, wiceprzewodniczącego MKZ

³⁷ APO, KW PZPR w Opolu, sygn. 2660, Informacja o sytuacji i tendencjach społecznych w sprawie wyjazdów emigracyjnych z woj. opolskiego do RFN i Berlina Zachodniego, 20 I 1982 r., s. 8; sygn. 441, Posiedzenia Egzekutywy KW [PZPR]. Protokoły wraz z załącznikami od dnia 14 I–18 III 1982 r., Informacja [z 20 I 1982 r.] o sytuacji i tendencjach społecznych w sprawie wyjazdów emigracyjnych z woj. opolskiego do RFN i Berlina Zachodniego, s. 148; *Emigracja z województwa opolskiego do RFN*, s. 20; AIPN Wr., sygn. 08/956, t. 1, Pismo naczelnika Wydziału II KW MO w Opolu do naczelnika Wydziału II KW MO w Chełmie, 17 VII 1980 r., k. 218.

³⁸ *Emigracja z województwa opolskiego do RFN*, s. 20.

³⁹ AIPN Wr., sygn. 08/349, WUSW w Opolu, Notatka służbowa, 26 II 1981 r., k. 331.

⁴⁰ *Ibidem*.

NSZZ „Solidarność” Ziemi Prudnickiej, a zarazem przewodniczącego Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” przy Zakładach Przemysłu Bawełnianego „Frotex” w Prudniku. Zagrożono podjęciem akcji protestacyjnej przez GKOWzP oraz MKZ NSZZ „Solidarność” Ziemi Prudnickiej i załogę „Froteksu”. Krystyna Wiśniewska, kierowniczka Działu Interwencji MKZ NSZZ „Solidarność” w Gdańsku, Alojzy Szablewski, przewodniczący KZ NSZZ „Solidarność” przy Stoczni Gdańskiej, oraz Bogdan Żurek, członek tejże KZ, 6 lipca złożyli kolektywnie poręczenie za Mechlińskiego. Żurek został wyznaczony na kuratora z obowiązkiem dozoru nad Mechlińskim⁴¹.

Do szczególnie spektakularnych ucieczek za granicę doszło w lipcu 1982 r., po wprowadzeniu w Polsce stanu wojennego. Drogą powietrzną do Austrii uciekł 4 lipca 1982 r. Mirosław Kundro, pilot śmigłowca, zatrudniony w Zakładach Eksploatacji Usług Śmigłowcowych przy Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego PZL w Świdniku, wraz z żoną Elżbietą i czteroletnią córką Martą. Był on oddelegowany do wykonywania prac agrolotniczych na rzecz Kombinatu PGR w Białej Nyskiej i postanowił wykorzystać okoliczność, że miejscowość ta była położona w bliskim sąsiedztwie granicy z Czechosłowacją. Uciekinierom udało się szczęśliwie wylądować na północ od Wiednia. Jeszcze tego samego dnia informacja na ten temat pojawiła się w serwisie radiowym BBC⁴². Próba ucieczki powiodła się, ponieważ śmigłowiec leciał tuż nad koronami drzew, dzięki czemu nie został wykryty przez służby nadzorujące przestrzeń powietrzną. Motywem ucieczki była chęć znalezienia lepszych warunków pracy i życia na Zachodzie⁴³.

Wkrótce potem doszło do kolejnej ucieczki śmigłowca z tego samego przedsiębiorstwa. W dniu komunistycznego Świąta Odrodzenia, 22 lipca 1982 r., uciekł

⁴¹ AIPN Wr., sygn. 065/1163, Notatka informacyjna, 3 VII 1981 r.; *ibidem*, Pismo do Prokuratora Rejonowego w Prudniku, 2 VII 1981 r.; Pismo do Prokuratora Rejonowego w Prudniku i Prokuratora Wojewódzkiego w Opolu, 3 VII 1981 r.; Pismo do Prokuratora Rejonowego w Prudniku, 6 VII 1981 r., mf.

⁴² AIPN Wr., sygn. 066/58, WUSW w Opolu, Postanowienie o zdarzeniu, 7 VII 1982 r., s. 18–19; Ucieczka dwojga Polaków do Austrii [zapis serwisu radiowego BBC], 4 VII 1982 r., s. 81–82; sygn. 08/347, Sprawozdanie z pracy Wydziału Śledczego [KW MO w Opolu] za okres od 13 XII 1981 do 31 XII 1982 r., luty 1983 r., k. 193, 196. Wydarzenie to zostało w następujący sposób skomentowane w serwisie informacyjnym BBC: „Biorąc pod uwagę wiadomości o masowym pozostaniu na Zachodzie polskich kibiców udających się na piłkarskie mistrzostwa świata w Hiszpanii, powiedzieć można, że ostatnie dwa tygodnie upływały dla wielu Polaków pod hasłem ucieczek. Niemniej śmigłowiec jest zupełnie oryginalnym środkiem transportu dla ludzi uciekających spod dobrodziejstw stanu wojennego”.

⁴³ Relacja Adama Maksymowa z 18 V 2018 r. Przed ucieczką z kraju Mirosław Kundro pozostawał w bliskim kontakcie z Adamem Maksymowem, właścicielem ośrodka wypoczynkowego „Max” w położonym tuż przy granicy państwowej Jarnołówku i zwierzał mu się ze swoich planów ucieczkowych. Planując ucieczkę, Kundro sprowadził do swojego miejsca pracy żonę i córkę.

do Austrii pilot Krzysztof Abczyński, wykonujący prace agrolotnicze na rzecz Kombinatu PGR w Brzegu na terenie Wojewódzkiego Ośrodka Postępu Rolniczego w Łosiosie. Wraz z nim na pokładzie śmigłowca odlecieli: Janusz Abczyński, brat Krzysztofa, także pilot z zawodu, Wiesława Abczyńska, żona Krzysztofa, oraz Leon Gładysz, mechanik lotniczy. Udało im się wylądować w prywatnym ogródku na terenie Wiednia⁴⁴.

Zakłady Eksploatacji Usług Śmigłowcowych przy WSK w Świdniku były w okresie stanu wojennego zakładem zmilitaryzowanym. W związku z tym w obu przypadkach zostało wszczęte śledztwo w trybie doraźnym, prowadzone przez Wydział Śledczy KW MO w Opolu pod nadzorem Wojskowej Prokuratury Garnizonowej w Opolu. Za uciekinierami zostały rozesłane listy gończe, ale śledztwo musiano zawiesić z uwagi na ich nieobecność w kraju⁴⁵.

Znacznie częstsze były jednak próby uciezek drogą lądową. W latach 1981–1983 na obszarze działania Górnośląskiej Brygady WOP stosowane były w szczególności następujące sposoby uciezek: na podstawie paszportu należącego do innej osoby, przez wykorzystanie skrytki w suficie wagonu osobowego pociągu międzynarodowego, przez ukrycie się na osi wagonu pociągu międzynarodowego lub w bagażniku samochodu osobowego. Najczęściej stosowaną metodą było jednak przechodzenie granicy poza miejscami wyznaczonymi w tym celu. W tego typu przypadkach uciekinierzy udawali z reguły turystów. Przybywali do atrakcyjnych turystycznie miejscowości w okresach wzmożonego ruchu turystycznego.

⁴⁴ AIPN Wr., sygn. 066/63, Notatka służbowa, 24 VII 1982 r., s. 6–7; Meldunek o zdarzeniu, 26 VII 1982 r., s. 11; sygn. 08/347, WUSW w Opolu, Sprawozdanie z pracy Wydziału Śledczego [KW MO w Opolu] za okres od 13 XII 1981 do 31 XII 1982 r., luty 1983 r., k. 193, 196.

⁴⁵ AIPN Wr., sygn. 066/58, Postanowienie o wszczęciu śledztwa, 6 VII 1982 r., s. 10–11; Pismo zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. Służby Bezpieczeństwa w Opolu do dyrektora Departamentu I Ministerstwa Spraw Wewnętrznych w Warszawie, 3 VIII 1982 r., s. 94; Postanowienie o przedstawieniu zarzutów, 6 IX 1982 r., s. 112–113; Postanowienie o przedstawieniu zarzutów, 6 IX 1982 r., s. 114; List gończy, 6 IX 1982 r., s. 116–119; Postanowienie o zawieszeniu postępowania karnego i poszukiwania podejrzanego listem gończym, 6 IX 1982 r., s. 120–122; Meldunek o wszczęciu postępowania, 9 VII 1982 r., s. 123–125; Meldunek o przedstawieniu zarzutów i zastosowaniu środka zapobiegawczego, 2 X 1982 r., s. 126–129; Meldunek o zakończeniu postępowania, 7 IX 1982 r., s. 130–132; sygn. 066/63, Postanowienie o wszczęciu śledztwa, 27 VII 1982 r., s. 16–18; Postanowienie o przedstawieniu zarzutów, 21 IX 1982 r., s. 10; List gończy, 21 IX 1982 r., s. 12–19; Postanowienie o zawieszeniu postępowania karnego i poszukiwania podejrzanego listem gończym, 21 IX 1982 r., s. 120–122; Meldunek o wszczęciu postępowania, 30 VII 1982 r., s. 124–126; Meldunek o przedstawieniu zarzutów i zastosowaniu środka zapobiegawczego, 2 X 1982 r., s. 127–134; Meldunek o zakończeniu postępowania, 28 IX 1982 r., s. 135–138.

Pod pretekstem wędrowek i zwiedzania okolicy rozpoznawali przebieg linii granicznej, a następnie podejmowali próbę ucieczki⁴⁶.

Najczęstszym motywem ucieczki pozostawała nadal chęć poprawy materialnych warunków życia (zob. tab. 2). Notowano jednak również stosunkowo nieliczne próby ucieczki osób próbujących w ten sposób uniknąć służby wojskowej bądź dezertorów z Wojska Polskiego⁴⁷. Osoby takie z reguły podejmowały próbę ucieczki w sposób żywiołowy, bez poważniejszych przygotowań⁴⁸. Wśród uciekinierów trafiły się również osoby „uchylające się od odpowiedzialności karnej za popełnione przestępstwa kryminalne, dewizowe i gospodarcze [...] osoby zbiegłe z zakładów karnych, aresztów śledczych oraz ośrodków przystosowania społecznego”, a także osoby, którym odmówiono zgody na wyjazd do rodziny zamieszkałej na Zachodzie⁴⁹.

Tab. 2. Motywy ucieczek za granicę na przykładzie osób zatrzymanych przez Górnośląską Brygadę WOP w latach 1981–1983

L.p.	Motyw ucieczki	Lata		
		1981	1982	1983
1	Motywacja ekonomiczna	214	262	115
2	Chęć połączenia się z rodziną za granicą	24	14	3
3	Chęć uniknięcia odpowiedzialności karnej	20	24	32
4	Chęć uniknięcia służby wojskowej	1	1	1
5	Dezercja z Wojska Polskiego	12	11	17

Źródło: AIPN, sygn. 001708/2206, M. Tomczak, A. Piwowarek, *Przestępstwa nielegalnego przekroczenia granicy popełnione na odcinku Górnośląskiej Brygady WOP w latach 1981–1983*, praca napisana w WSO MSW im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie pod kierownictwem naukowym kpt. mgr. L. Waszkiewicza, Legionowo 1985, k. 41.

⁴⁶ AIPN, sygn. 1708/2206, M. Tomczak, A. Piwowarek, *Przestępstwa nielegalnego przekroczenia granicy popełnione na odcinku Górnośląskiej Brygady WOP w latach 1981–1983*, praca napisana w WSO MSW im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie pod kierownictwem naukowym kpt. mgr. L. Waszkiewicza, Legionowo 1985, k. 24–26; sygn. 1708/1967, T. Winiarek, K. Obczyński, *Przestępstwo nielegalnego przekroczenia granicy PRL na odcinku służbowego działania Górnośląskiej Brygady WOP – województwo opolskie w latach 1976–1982*, praca dyplomowa napisana w WSO MSW im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie pod kierunkiem kpt. mgr. M. Kamińskiego, Legionowo 1984, k. 55. Por. Wiesław J. Modrakowski, *Ucieczki z PRL – kto, jak, dlaczego? (aspekty prawno-kryminologiczne)*, Warszawa 1992, s. 125.

⁴⁷ AIPN, sygn. 1708/2206, M. Tomczak, A. Piwowarek, *Przestępstwa nielegalnego przekroczenia...*, k. 41.

⁴⁸ *Ibidem*, k. 27–28.

⁴⁹ *Ibidem*, k. 44–45.

Okres stanu wojennego przyniósł ponownie radykalny spadek liczby udzielanych zezwoleń na wyjazd stały do Niemiec Zachodnich. W 1982 r. rozpatrzono pozytywnie już tylko 1389 spośród 9837 wniosków złożonych przez mieszkańców województwa opolskiego. Drastyczne ograniczenia w tym zakresie utrzymywano jeszcze przez parę lat po formalnym zawieszeniu i zniesieniu stanu wojennego. W 1983 r. pozytywnie rozpatrzono 2157 spośród 16 084, ale w roku następnym z nieznanymi bliżej przyczynami już tylko 376 spośród 16 886 złożonych wniosków. W latach 1985–1986 rozpatrywano pozytywnie średnio jeden na dziesięć złożonych wniosków. Konsekwencją tego było ponowne nasilenie się zjawiska nielegalnej emigracji. W 1982 r. odnotowano w województwie opolskim już 1534 przypadki odmowy powrotu z RFN lub Berlina Zachodniego. Podobnie działo się w latach następnych. Liczba odmów w skali roku nawet wyraźnie wzrosła: w latach 1983, 1984, 1985, 1986 i 1987 wyniosła ona odpowiednio 1604, 1571, 2232, 1635 i 1985⁵⁰. Można zasadnie przypuszczać, że podobnie kształtowała się sytuacja w wypadku osób wyjeżdżających czasowo do innych krajów.

Warto wymienić, że do kraju nie powrócił Zbigniew Semeniuk, dziennikarz „Trybuny Opolskiej”, wojewódzkiego organu prasowego PZPR. W 1986 r. wyjechał on wraz z synem do Szwecji i „po zejściu z promu podjął decyzję o pozostaniu w tym kraju”⁵¹.

Zdarzało się, że powrotu do kraju odmawiały nawet osoby związane osobiście bądź rodzinnie z aparatem bezpieczeństwa. Z wyjazdu czasowego za granicę nie powrócił m.in. inny dziennikarz „Trybuny Opolskiej”, Jerzy Pośpiech, zarejestrowany od 1976 r. jako tajny współpracownik SB o pseudonimie „Jacek”. Pozostał on w RFN, dokąd wyjechał jeszcze przed stanem wojennym – w lipcu 1981 r. W związku z tym w listopadzie 1983 r. opolska SB wyeliminowała go ze swojej sieci agenturalnej⁵².

W marcu 1984 r. ówczesny zastępca naczelnika Wydziału III Wojewódzkiego Urzędu Spraw Wewnętrznych, kpt. Ryszard Misiak, został odwołany ze stanowiska, ponieważ do tego czasu nie powrócił do kraju jego brat Tadeusz, przebywający od

⁵⁰ *Emigracja z województwa opolskiego do RFN*, s. 20.

⁵¹ AIPN Wr., sygn. 0268/55, t. 1, Informacja [TW ps. „Adam Strzelecki”], 12 XI 1986 r., k. 9. Por. Zbigniew Bereszyński, *Służba Bezpieczeństwa i media informacyjne w województwie opolskim*, [w:] *Komunistyczny aparat represji i życie społeczne Opolszczyzny w latach 1945–1989*, red. Ksawery Jasiak, Opole 2012, s. 204.

⁵² AIPN Wr., sygn. 064/762, Kwestionariusz TW, mf. Por. Zbigniew Bereszyński, *Służba Bezpieczeństwa*, s. 231–232.

1980 r. w Kanadzie. W połowie następnego roku ówczesny naczelnik tego samego wydziału, ppłk Jerzy Zarębski, został zwolniony z pracy w organach MSW, ponieważ do kraju nie powrócił jego szwagier (brat żony), Mirosław Płachtaj, przebywający od 1981 r. w Norwegii⁵³.

Aparat bezpieczeństwa próbował zapobiegać kolejnym odmowom powrotu do kraju, nie wyrażając zgody na wyjazd pozostającym jeszcze w kraju członkom rodzin „uciekierów”. W sytuacji takiej znalazła się m.in. Magdalena Konieczko z Kolanowic koło Opolą, której mąż wyjechał do RFN w 1984 r. i został tam na stałe. Nie mogąc uzyskać zgody na wyjazd, weszła ona w porozumienie z Janiną Kraką w Jemielnicy i legitymując się jej dowodem osobistym, złożyła wniosek paszportów dla siebie i trójki dzieci. W ten sposób uzyskała paszport i w czerwcu 1985 r. wyjechała z Polski wraz z dziećmi jako Janina Kraka. Sprawa ta stała się przedmiotem dochodzenia, prowadzonego przez Wydział Śledczy WUSW w Opolu pod nadzorem Prokuratury Rejonowej w Opolu. Magdalenie Konieczko, Rajmundowi Konieczce ze wsi Węgry, Janinie Krace oraz Marii Sokólskiej z Opolą zostały przedstawione zarzuty popełnienia przestępstwa, polegającego na podrobieniu dokumentów i nielegalnym przekroczeniu granicy bądź udzieleniu pomocy sprawcy tego samego przestępstwa. Dochodzenie w stosunku do Magdaleny Konieczko zostało jednak zawieszono przez Prokuraturę Rejonową w Opolu w listopadzie 1986 r. z uwagi na to, że podejrzana przebywała za granicą. W stosunku do pozostałych podejrzanych umorzono postępowanie w październiku tego samego roku na mocy amnestii uchwalonej 17 VII 1986 r.⁵⁴

W 1987 r. władze PRL zdecydowały się na ponowną liberalizację polityki paszportowej, posuwając się w tym zakresie jeszcze dalej niż w 1981 r.⁵⁵ W województwie opolskim udzielono wówczas 4670 zezwoleń na wyjazd stały do RFN

⁵³ AIPN Wr., sygn. 0126/1863, Komenda Wojewódzka Policji w Opolu [dalej: KWP w Opolu], Przebieg służby (pracy) [Jerzego Zarębskiego], k. 21; Notatka służbowa dot. ppłk Jerzego Zarębskiego, naczelnika Wydziału III SB WUSW w Opolu, 2 XI 1984 r., k. 37; sygn. 0126/1908, Przebieg służby (pracy) [Ryszarda Misiaka], k. 13; Wniosek personalny, 22 VI 1987 r., k. 19. Por. Zbigniew Bereszyński, *Niezależny ruch studencki w Opolu i komunistyczny aparat represji w latach 1980–1989*, [w:] *Komunistyczny aparat represji...*, s. 344–345.

⁵⁴ AIPN Wr., sygn. 08/345, Meldunek o wszczęciu postępowania, 19 VIII 1986 r., k. 81–84; Meldunek o przedstawieniu zarzutów, 4 IX 1986 r., k. 85, 87, Meldunek o uzupełnieniu zarzutów, 13 X 1986 r., k. 86, 122; Meldunek o przedstawieniu zarzutów, 7 X 1986 r., k. 89; Meldunek o zakończeniu postępowania, 17 X 1986 r., k. 90–91; Meldunek o zawieszeniu dochodzenia RSD-11/86, 3 XI 1986 r., k. 123.

⁵⁵ Por. Stola, *Kraj bez wyjścia?*, s. 334–335.

lub Berlina Zachodniego, podczas gdy liczba złożonych wniosków wyniosła 12 301⁵⁶. Zmiany te nie położyły jednak kresu zjawisku nielegalnej emigracji. Nadal nagminnie zdarzały się przypadki odmowy powrotu do kraju. Ciągłe też się zdarzało, że do PRL nie chcieli powracać również ludzie związani z aparatem bezpieczeństwa.

Tak np. w drugiej połowie 1987 r. z wycieczki do Jugosławii nie powrócił por. Piotr Wojciukiewicz, funkcjonariusz Wydziału III WUSW w Opolu. Jak się później okazało, postanowił on pozostać w RFN. W związku z tą sprawą kierownictwo WUSW w Opolu wymierzyło kary dyscyplinarne (w formie nagany lub upomnienia) pięciu oficerom Wydziału Kadr WUSW, a także ppłk. Michałowi Korzeniowskiemu, ówczesnemu naczelnikowi Wydziału III WUSW, zarzucając im zaniedbanie obowiązków⁵⁷.

Latem 1989 r. wyjechał po raz kolejny do RFN Alfred Śladek z Obrowca w gminie Gogolin, zarejestrowany od grudnia 1980 r. jako tajny współpracownik Wydziału II KW MO/WUSW w Opolu. Tym razem odmówił on powrotu do kraju, czego konsekwencją było wyeliminowanie go z sieci agenturalnej tego samego wydziału⁵⁸.

Liberalizacja polityki paszportowej zaowocowała wyraźnym ograniczeniem ucieczek za granicę w dosłownym tego określenia znaczeniu⁵⁹. Mimo to działania takie były podejmowane jeszcze w ostatnich latach PRL. Świadczy o tym przypadek Jana Malecińskiego z Ząbkowic Śląskich w ówczesnym województwie wałbrzyskim, który 12 X 1988 r. przekroczył granicę czechosłowacką w rejonie Złatych Hor i Jarnołtówka w gminie Głuchołazy, na południowej rubieży województwa opolskiego. Zachowując dużą ostrożność, dojechał on pociągiem do Nysy, a następnie szedł do granicy na piechotę, omijając z daleka leżące po drodze miejscowości. Został jednak zatrzymany przez żołnierza WOP ze strażnicy w Konradowie, który ujął go już po przekroczeniu granicy, w odległości około

⁵⁶ *Emigracja z województwa opolskiego do RFN*, s. 20. Por. Zbigniew Bereszyński, *Pomiędzy emigracją a społecznym zaangażowaniem. Rdzenna ludność Śląska Opolskiego i jej postawy w latach 1980–1989*, [w:] *Spółczesność polskie w latach 1980–1989*, red. Natalia Jarska, Jan Olszerek, Warszawa 2015, s. 401–402.

⁵⁷ AIPN Wr., sygn. 0126/2162, Rozkaz nr 19/87 o ukaraniu, 18 XI 1987 r., k. 150; Pismo I sekretarza KZ PZPR WUSW w Opolu do szefa WUSW, 18 II 1988 r., k. 151. Kara nagany udzielona ppłk. Korzeniowskiemu została wycofana w lutym 1988 r. na prośbę Egzekutywy Komitetu Zakładowego PZPR WUSW w Opolu. Por. Bereszyński, *Niezależny ruch studencki*, s. 345.

⁵⁸ AIPN Wr., sygn. 0010/2425, t. 1, Kwestionariusz TW, s. 19–20.

⁵⁹ AIPN, sygn. 1708/3515, K. Habzda, *Zatrzymanie osób przez Wojska Ochrony Pogranicza na odcinku służbowej działalności Górnośląskiej Brygady Wojsk Ochrony Pogranicza*, praca dyplomowa napisana w WSO MSW im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie pod kierunkiem naukowym mjr. mgr. St. Niemca, Legionowo 1989, s. 81.

800 m od niej, „w bezpośrednim pościgu [...] na podstawie danych od ludności cywilnej”. Przesłuchiwany po aresztowaniu Maleciński tłumaczył, że nie powodowały nim „motywy polityczne i ekonomiczne”, lecz „chęć poznania innych krajów” (nigdy jeszcze nie był za granicą). Sąd Rejonowy w Prudniku 15 III 1989 r. skazał go na 6 miesięcy pozbawienia wolności, zaliczając na poczet orzeczonej kary okres tymczasowego aresztowania od 12 X 1988 do 31 III 1989 r.⁶⁰

Do samego końca czasów komunistycznych głównym powodem ucieczek pozostawało dążenie do poprawy materialnych warunków życia. Na zdecydowanie dominujący charakter tego motywu wskazywano jeszcze w pracy dyplomowej napisanej w 1989 r. Wyższej Szkole Oficerskiej MSW w Legionowie⁶¹.

Podsumowanie

Różne formy ucieczek oraz innych aktów nielegalnej emigracji były zjawiskiem stale występującym w historii Śląska Opolskiego w latach 1945–1989. Do szczególnie spektakularnych prób ucieczki, włącznie z grupowymi ucieczkami z bronią w rękę, mającymi niekiedy tragiczny finał, dochodziło w latach 1945–1955. Największa liczba uciekinierów oraz innych nielegalnych emigrantów przypada jednak na lata 1971–1989, a to za sprawą tak traktowanych osób odmawiających powrotu do kraju po legalnym wyjeździe czasowym za granicę.

Zjawisko nielegalnej emigracji obejmowało wszystkie grupy ludności regionu, zarówno rdzenną ludność śląską, jak i ludność pochodzenia napływowego. Emigrowali w taki sposób nawet ludzie związani z ówczesnym aparatem władzy, nie wyłączając funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa i żołnierzy WOP.

⁶⁰ AIPN Wr., sygn. 029/257, [Protokół przekazania osoby], 12 X 1988 r., s. 3; Szyfrogram do szefa Wydziału Zwiadu Górnośląskiej Brygady Wojsk Ochrony Pogranicza (dalej: WOP) w Gliwicach, 12 X 1988 r., s. 11; Pismo szefa Wydziału Zwiadu Górnośląskiej Brygady WOP w Gliwicach do szefa Oddziału Śledczego Zarządu Zwiadu WOP w Warszawie, 13 X 1988 r., s. 12; Postanowienie o wszczęciu dochodzenia, 13 X 1988 r., s. 16–17; Postanowienie o przedstawieniu zarzutów, 13 X 1988 r., s. 18; Protokół przesłuchania podejrzanego, 13 X 1988 r., s. 22–25; Szkic, 12 X 1988 r., s. 26; Postanowienie o zamknięciu dochodzenia, 19 XI 1988 r., s. 50; Meldunek, 19 XI 1988 r., s. 54; Pismo szefa Wydziału II Górnośląskiej Brygady WOP szefa Oddziału Śledczego Zarządu Zwiadu WOP w Warszawie, [b.d.], s. 55; Wyrok w imieniu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, 15 III 1989 r., s. 57–58.

⁶¹ AIPN, sygn. 1708/3515, K. Habzda, *Zatrzymanie osób ...*, s. 73–74. Wykorzystane tam dane dotyczą całego obszaru działalności Górnośląskiej Brygady, ale oparte na nich wnioski można odnieść w szczególności także do uciekinierów z terenu województwa opolskiego. Por. Modrakowski, *Ucieczki z PRL*, s. 128.

Pograniczny obszar Śląska Opolskiego był także wygodną bazą ucieczek dla uchodźców rekrutujących się z innych części kraju.

Z danych liczbowych, jakimi dysponował komunistyczny aparat bezpieczeństwa, wynika, że Śląsk Opolski należał do regionów zdecydowanie wyróżniających się pod tym względem. Tak na przykład w latach 1944–1958 na terenie całego kraju zarejestrowano łącznie 32 416 osób, które zbiegły za granicę bądź odmówiły powrotu do kraju. W przypadku samego tylko województwa opolskiego osób takich było 2816. W świetle przywołanych tu danych województwo opolskie sytuowało się pod względem liczby uciekinierów i innych nielegalnych emigrantów na trzecim miejscu po województwach katowickim i wrocławskim⁶². Traktując województwa opolskie i katowickie, a od 1975 r. także nowo utworzone województwo bielsko-bialskie, łącznie jako obszar działania Górnośląskiej Brygady WOP, można stwierdzić, że obszar ten, położony na przedpolu Bramy Morawskiej, bezapelacyjnie przodował w kraju pod względem liczby uciekinierów oraz innych nielegalnych emigrantów⁶³.

Powody i formy nielegalnej emigracji przedstawiały się rozmaicie w różnych okresach powojennej historii Opolszczyzny. Stanowiły one swoiste odzwierciedlenie warunków społeczno-politycznych, panujących w danym okresie historycznym.

Na przykładzie zjawiska nielegalnej emigracji można w szczególności obrazowo sposób prześledzić powojenne losy regionu z ich wyjątkową specyfiką lokalną. Z tego względu temat ten można zaliczyć do najciekawszych wątków lokalnej historii społeczno-politycznej.

SUMMARY

In both Silesians and the influx population, fascination with the West together with disapproval of the situation in postwar Poland resulted, among other things, in attempts of illegally leaving the country, mostly in search of better living conditions abroad, but also for other reasons, e.g. to evade the security apparatus. The proximity of the Polish–Czechoslovakian border, which within the Opole Silesia was easy to cross and lacked significant natural barriers, particularly encouraged escape attempts. After crossing the border, the escapees could count on reaching Austria or West Germany. Another opportunity of escape was offered by the Odra River with a large river port in Koźle – a communication “spine” of the region. Refusal to return after a legal trip abroad was a specific form of illegal immigration, particularly popular after 1955.

⁶² Bortlik-Dźwierzynska, Niedurny, *Uciekinierzy z PRL*, s. 303.

⁶³ Por. Modrakowski, *Ucieczki z PRL*, s. 143.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

- Archiwum Państwowe w Opolu
Akta Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Opolu, sygn. 441, 492, 2657, 2660.
- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie
sygn. 0204/625, 1208/1983, 1708/1203, 1708/1967, 1708/2206, 1708/3515.
- Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej we Wrocławiu
sygn. 05/97, 05/288, 07/82, 07/83, 07/84, 07/370, 07/425, 08/345, 08/347, 08/349, 08/956, 09/5, 09/64, 09/175, 010/1666, 010/2425, 011/262, 011/302, 029/257, 064/762, 065/1163, 065/1193, 066/58, 066/63, 0126/1863, 0126/1908, 0126/2162, 139/3, 139/8, 139/9, 139/10, 0268/55.
- Bereszyński Zbigniew, *Niezależny ruch studencki w Opolu i komunistyczny aparat represji w latach 1980–1989*, [w:] *Komunistyczny aparat represji i życie społeczne Opolszczyzny w latach 1945–1989*, red. Ksawery Jasiak, Opole 2012, s. 281–409.
- Bereszyński Zbigniew, *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa na Śląsku Opolskim 1980–1990*, Opole 2014.
- Bereszyński Zbigniew, *Pomiędzy emigracją a społecznym zaangażowaniem. Rdzenna ludność Śląska Opolskiego i jej postawy w latach 1980–1989*, [w:] *Spółeczeństwo polskie w latach 1980–1989*, red. Natalia Jarska, Jan Ołaszek, Warszawa 2015, s. 399–418.
- Bereszyński Zbigniew, *Służba Bezpieczeństwa i media informacyjne w województwie opolskim*, [w:] *Komunistyczny aparat represji i życie społeczne Opolszczyzny w latach 1945–1989*, red. Ksawery Jasiak, Opole 2012, s. 167–279.
- Bereszyński Zbigniew, *Władza, społeczeństwo i działalność opozycyjna na pograniczu Śląska Opolskiego i Czechosłowacji w latach 1980–1989*, [w:] *Wielka księga opozycji na pograniczu. Władza, społeczeństwo i działalność opozycyjna na pograniczu Śląska Opolskiego i Czechosłowacji w latach 1945–1989*, t. 2, red. *idem*, Radosław Roszkowski, Prudnik 2015, s. 11–263.
- Bortlik-Dźwierzynska Monika, Niedurny Marcin, *Uciekinierzy z PRL*, Katowice–Warszawa 2009.
- Emigracja z województwa opolskiego do RFN. Skutki społeczno-polityczne i ekonomiczne*, red. Jan Korbel, Opole 1988.
- Modrakowski Wiesław J., *Ucieczki z PRL – kto, jak, dlaczego? (aspekty prawno-kryminologiczne)*, Warszawa 1992.
- Molenda Jarosław, *Ucieczki z PRL*, Warszawa 2015.
- Palmowski Jan, *Słownik najnowszej historii świata 1900–2007*, red. wyd. polskiego Piotr Majewski, Warszawa 2008.
- Podgórski Gustaw, *Motywacje wyjazdów na stałe do Republiki Federalnej Niemiec i powrotów do Polski na przykładzie województwa opolskiego*, mps pracy magisterskiej przygotowanej w Instytucie Nauk Politycznych Uniwersytetu Wrocławskiego pod kierunkiem prof. dr. hab. B. Pasierba, Opole 1980.

Rauziński Robert, *Demograficzne aspekty emigracji ludności ze Śląska Opolskiego do Republiki Federalnej Niemiec w latach 1976–1985*, [Opole b.d.].

Stoła Dariusz, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2012.

O AUTORZE

dr Zbigniew Bereszyński – pracownik Instytutu Śląskiego z siedzibą w Opolu; zajmuje się głównie historią społeczno-polityczną Śląska Opolskiego oraz historią aparatu bezpieczeństwa w PRL; autor m.in. monografii: *NSZZ „Solidarność” i rewolucja solidarnościowa na Śląsku Opolskim 1980–1990*, Opole 2014; *Komunistyczny aparat bezpieczeństwa i ludność niemiecka na Górnym Śląsku w latach 1945–1990*, wyd. 2, Opole–Gliwice 2019. Adres mailowy: zbereszynski@wp.pl

